

De reclameplaat is een reusachtige sensatie-wekkende annonce, zooals een 'n heele pagina van een courant vullende advertentie, met zware duidelijke letters. De nadere, of aanschouwelijke, mededeeling speculeerend op meerdere attractie – of ook wel het opsierend element van den tekst – moet zooveel mogelijk verband houden met het typografisch karakter. Dat heeft Thorn Prikker, toen hij in 1903 zijn affiche maakte voor een tentoonstelling in Krefeld, reeds begrepen. Figuren of beelden, aan de werkelijkheid, of iets gebeurends, herinnerend, hebben het bezwaar de attentie van dat waarom het gaat, te kunnen afleiden. Op de plaat van Cassandre hadden bijv. ook 'Pullmanwagens' met de 'wagons-lits' van de internationale treinen kunnen weergegeven zijn, maar onmiddellijker – en treffender – werd door die enkele rails in den meest beknopte vorm (als 't ware schriftuurlijk en plastisch te gelijk) uitdrukking gegeven aan het beeld van: snelheid, ruimte en afstand, wekkend tegelijk de illusie van het internationaal spoorwegverkeer. Zelfs van af een voorbijrijdende wagen van Van Gend en Loos.

Een tentoonstelling van affiches, of plakkaatkunst, werd er al eenige keeren gehouden bij een prijsvraag. Een gewone tentoonstellingszaal is daar echter niet de geschikte plaats voor. Dit soort kunstproducten zijn daar buiten hun element – zoo ongeveer als visschen op het droge! Buiten, op straat exposeeren gaat ook niet, al zouden ze daar het best te beoordeelen zijn. Maar zou, bij gelegenheid, de kunstijverige directie van een bioscoop (als die er is!) niet het initiatief kunnen nemen voor zoo'n tentoonstelling? Op de wijze zooals het gebruikelijk is om allerlei reclame's op het scherm te vertoonen, vóór de hoofdfilm wordt vertoond. Bij die opeenvolgende schielijke vertooning (die enkele keeren te herhalen was) zou dan kunnen blijken welke affiches het meest kort-en-bondig – en, 't meest treffend – de opgedragen boodschap overbrengen. Dat zou nog eens een moderne tentoonstelling zijn!

S. J. Fockema Andreae

DE ATLAS VAN BLAEU

Wie gevoelig is voor uiterlijke effecten, kan aan Blaeu's Atlas een feest beleven. Dat begint al bij den eersten blik, die glijdt langs de verweerde, soms ook al lichtelijk afgesleten ruggen der bandenreeks op een der folio-

planken van de boekenkamer. Dan het uthalen van een dier folianten; de heusche inspanning, die daarvoor noodig is, vormt een deel der ceremonie, dat de ware liefhebber niet zal willen missen. Het plat ligt nu voor hem, met die zoo bijzondere, teer grijsgele tint, die de tijd aan perkament weet te verleenen. Even verwijft de hand, die den band zal openslaan, op de gestempelde, vergulde ornamenten.

Nog eenige voorhoven staan den bezoeker te doorschrijden eer hij tot den eigenlijken inhoud doordringt. Het gegraveerde vóórblad van deel I, waar de aardrijkskunde op een zegewagen, vergezeld van de vijf werelddeelen, is voorgesteld; de eigenlijke titel: 'J. Blaeus Grooten Atlas, oft wereltbeschrijving, in welcke 't aerdrijck, de zee en hemel wort verতোont en beschreven'; de voorrede 'aen den Leser'; Vondels gedicht: 'De werelt is wel schoon, en waerdich om 't aenschouwen, maer 't reysen heeft wat in, de kosten vallen swaer. . . - O reys-gesinde geest, gij kunt die moeyte sparen, en sien op dit tafreel de werelt, groot en ruym, beschreven en gemaelt in kort bestek van blaeren; soo draeyt de schrandre konst den aerd-kloot op haer duym.'

Dan het binnenste. Niemand zal een negen- of elfdeeling werk als dit van het eerste tot het laatste blad doorloopen; men kiest het deel, waartoe men zich in 't bijzonder aangetrokken voelt, om het nader te bezien, en - er terstond door geboeid te worden.

Breed en statig doen zich de tekst-pagina's voor; de kloeke, zorgvuldig verdeelde tekstkolommen afgewisseld met sierletters en culs-de-lampe. Uitstekend doen deze, doorgaans zuiver wit-zwarte bladzijden het tuschen den kleurenrijkdom der kaarten. Als ongekleurde kopergravures ziet men Blaue's kaarten zelden; althans van den grooten atlas zijn welhaast alle exemplaren opgekleurd, voor het meerendeel in het atelier van den uitgever. Met een zorg en een smaak, die geen gering aandeel in de reputatie van Blaeu's uitgeverij heeft gehad. In elk opzicht trouwens is de technische uitvoering superieur: het drukwerk (in den bloeitijd had J. Blaeu 9 boekdruk- en 3 plaatdrukpersen in bedrijf), de gravure, het bindwerk. Het hoort in de sfeer van de Amsterdamsche grachtenhuizen, van het Amsterdamsche stadhuis bovenal, waaraan het materiaal niet goed genoeg, de bewerking niet kunstvaardig genoeg kon zijn; het past als luxe-uitgave in de handen van vorsten, voor wie het soms als geschenk diende, of van Michiel de Ruyter, die van de Staten van Zeeland een exemplaar ontving. Het voegt zich als prachtwerk in de collectie van welgestelde verzamelaars en liefhebbers, die aan de verluchting en verrijking van de serie soms nog kapitalen ten koste legden, getuigen het beroemde Weenske exemplaar of dat van het Museum Meermanno-Westreenianum.

Zulke pracht-atlassen en andere monumentale uitgaven op aardrijks-

kundig gebied zijn een wel zeer kenmerkend bestanddeel van de West-europesche cultuur der zeventiende eeuw. De nog versch-veroverde kennis der aarde was in ieders bewustzijn; een gevoel van trots, 'wie dann wir's so herrlich weit gebracht', kwam er ook wel bij. Kaarten, hoewel dan in de Middeleeuwen niet geheel onbekend, kwamen toch door de ruimere productie der XVIe en XVIIe eeuw eerst binnen ieders bereik, en vonden gretige koopers. Wat ons zoo alledaagsch voorkomt, was voor den XVIe-eeuwer en ook nog voor den XVIIe-eeuwer een 'Errungenschaft'. Men dient dit te bedenken om de anders soms valsch-pathetisch aandoende, hoogdravende commentaren, gedichten en opdrachten der kaarten in het juiste licht te zien; men dient het te begrijpen, om den waren achtergrond te voelen van de soms ongelooflijke zorg, ten koste gelegd aan de uitvoering: aan de weloverwogen mise en page en omlijsting, de cartouches, wapens en andere versierselen, de zuivere, kloeke en toch zoo nauwgezette gravure van het eigenlijke kaartbeeld met opschriften, windrozen en ander toebehooren. Niet anders dan in de kunstvaardigste bewerking en zorgvuldigste uitvoering meende men kaarten in het licht te kunnen geven; de koper verlangde het zoo en betaalde graag, wat het kosten moest. Wij staan tegenover kaarten zakelijker, en ook nuchterder; wij verlangen, handige, nauwkeurige, duidelijke, zoo recent mogelijk bijgewerkte kaarten zonder eenige 'overbodigheid', en — goedkoop. Het is goed zoo; we weten ook, dat het niet anders kan zijn. En toch bekruipt iemand soms het gevoel, dat we met het respect en de liefde voor gebruiksvoorwerpen als deze iets verloren hebben, dat de moeite waard was.

Een intiem beeld van de zeventiend' eeuwse geesteswereld geeft vooral het vlot geteekende en kloek gegraveerde bijwerk der kaarten. De 'horror vacui' der oudere kartografen is men te boven; niet langer worden de onbekende streken met fantastische producten opgevuld. Het zijn aesthetische overwegingen, die de kaarttekenaars ertoe brengen om leege hoeken met sieraad op te vullen. Daar dienden allereerst de noodige opschriften, maatstaven en opdrachten te worden geplaatst, in cartouches of als de ruimte het toeliet, in Renaissancistische schijn-architectuur. Wapenschilden, bloem en vruchtfestoenen, enkele kinderfiguurtjes vonden daarbij allicht een plaats. Liet de plaatsruimte meer toe, dan kwamen al heel gauw allegorische figuren te pas; geografen in alle gedaanten, grijze kamergeleerden en jonge landmetende ingenieurs; landbouw, vee-teelt, visscherij, scheepvaart; stroomgoden en boschnimfen; Minerva, Mercurius, Mars, Neptunus. Of ook, meer realistisch, voorstellingen van den handel en wandel der inwoners.

Niet zelden ook is de allegorie zeer speciaal met het oog op de voorgestelde landstreek gekozen. De kaart van Oxfordshire toont niet alleen de

wapens van de colleges der Oxfordsche universiteiten, maar ook twee doctores in cap and gown. De overzichtskaart van Engeland geeft schapen en wolbalen te zien. Voor Mechelen, zetel van den Grooten Raad, zijn de Waarheid en de Gerechtigheid als symbolen gekozen. De voorstelling van den Donau kon niet volledig zijn zonder den Keizer en den Grooten Turk in gevechtspositie tegenover elkaar; voor den Rijn en de Moezel waren drastische toespelingen op de wijnproductie meer passend. Aan de Dwina hooren rendieren thuis; aan de beneden-Wolga meende de teekenaar een karavaan te mogen plaatsen.

In enkele gevallen is men nog verder gegaan. Aldus b.v. bij de kaart van het begonnen, doch niet voltooide Maas-Rijn-kanaal, de Fossa Eugenia. De kaart zelf, met haar belangwekkende terreinteekening en haar verkleining op een rond getal (1 : 143.000) verdient trouwens ook de aandacht; maar vooral boeiend is de voorstelling van de twee stroomgoden, die tevergeefs trachten elkaar de hand te reiken – men voelt de Hollandsche schadenfreude over het mislukte plan.

Maar het allerbreedst en het allerbest heeft de sierkunst zich ontplooid op de overzichtskaarten der werelddeelen e.d. – de kaart van de beide halfronden! – en op de titelbladen der afdeelingen van het werk, bladen waarop een land of werelddeel in gansch zijn verschijning, in al zijn uitingen is samengevat tot één tafereel, waarin de kartografische uitbeelding nog maar een bescheiden substraat voor de triomfante allegorieën schijnt te zijn.

Wie geen laudator temporis acti is, dient nu de vraag te stellen: is deze naar buiten zoo monumentale atlas ook naar den inhoud een standaardwerk geweest? Om deze vraag te beantwoorden moet men zich van de suggestie van het uiterlijk losmaken en zich tot een analytisch onderzoek naar de herkomst van ieder kaartblad en van elk bestanddeel van den tekst zetten. Laten we enkele grepen doen in het deel, dat op Nederland zelf betrekking heeft; een faire proefneming, want de behandeling van Nederland zal toch wel niet lager staan dan het gemiddelde van het geheele werk.

Vooreerst dan de hoofdkaart en de vier bijzondere kaarten der provincie Holland. Ze toonen al dadelijk in den stijl van het graveerwerk en in een menigte bijzonderheden der voorstelling, ouder te zijn dan het midden der 17e eeuw; we vinden ze dan ook reeds in de oudere drukken der Blaeu-atlassen terug. 't Zijn niet anders dan meer of minder geslaagde kopieën naar de in 1629 door Balthasar Florisz. van Berckenrode voor den uitgever Hondius geteekende kaarten, gegrond op gegevens, die ongelijk van waarde en in 1629 voor een deel al verouderd waren. Voor Utrecht geeft Blaeu een kopie der kaart van Hornhovius, zooals die op het

laatst der 16e eeuw door Hondius gedrukt en sedert door Van Berckenrode wat bijgewerkt was. De kaart van het Geldersche riviergebied is trouw gevolgd naar de schetskaart van het oorlogsterrein, die Van Berckenrode tijdens de krijgsbedrijven van Frederik Hendrik rondom Schenkenschans in het licht had gegeven; voor de vier kwartieren van Gelderland en de verzamelkaart van dat gewest heeft Blaeu de kaarten van Nicolaas Geelkercken, voorkomende in Pontanus' *Historia Gelrica*, doen nagraveeren – veel sierlijker dan de voorbeelden, dat dient gezegd. Evenzoo is het met de kaart van Friesland; het voorbeeld hiervan vindt men in het werk van Winsemius. De fraaie en degelijke kaart van Overijssel, geteekend door Nicolaas ten Have, op atlasformaat gebracht en uitgegeven door Claes Jansz. Visscher, is op Blaeu's atelier terstond nagraveerd en in den atlas gevoegd. Meer originaliteit, daarentegen veel minder geografische en kartografische verdienste is te vinden in de kaart van Drente, door prof. Cornelius Pijnacker tijdens zijn verblijf te Meppel geteekend, en in de kaart van Groningen door Barthold Wicheringe; deze twee zijn publicaties van Blaeu zelf, niet aan andere uitgaven ontleend.

Tusschen deze hoofdkaarten vindt men dan een aantal bijvoegsels met voorstellingen van onderdeelen. Hieronder zijn werken van onmiskenbare verdienste, zooals b.v. de kaart der heerlijkheid Bergen in Noord-Holland. Maar – door deze en dergelijke bijvoegsels krijgt het geheel al meer het karakter van een verzamelwerk, ja soms van een samenraapsel. Een kaart als die van Bergen hoort niet alleen tot een latere periode der kartographie dan de meeste kaarten van den atlas, ze behoort ook tot een andere klasse. Het is een detailkaart tegenover de overzichtskaarten, de chorografische kaarten, die het hoofdbestanddeel van het werk vormen en moeten vormen. En verdiende de heerlijkheid Bergen, of verdiende, om een ander voorbeeld te nemen, het territorium van de rijksstad Lindau aan den Bodensee zulk een onderscheiding? Geenszins; niets anders heeft de speciale behandeling van deze en dergelijke gevallen teweeggebracht dan het feit, dat de uitgever hiervan toevallig goede detailkaarten tot zijn beschikking had.

Met den tekst is het niet anders. Wie de land- en stadsbeschrijvingen uit de eerste helft der 17e eeuw kent, zal de bronnen van Blaeu's compilatoren vlot kunnen opnoemen. Guicciardini, speciaal in de vermeerderde Hollandsche bewerking van Montanus; Boxhorns *Theatrum Hollandiae*, de bewerking der Zeeuwsche kroniek van Reigersberch door denzelfden, en zijn *Politiek en Militair Handboekje*; Pontanus' reeds genoemde Geldersche historie; de beschrijvingen van Friesland en Groningen door Ubbo Emmius; Meursius, Grotius, Scriverius . . . er is niets verrassends bij. Daarnaast dan enkele speciale bronnen, die toevallig ter

hand kwamen, gelijk alweer bij de heerlijkheid Bergen.

Encyclopedische – en vrij ongelijkmatige – bewerking van de destijds algemeen bekende gegevens: dat is ongeveer het kenmerk van den inhoud dezer typografisch zoo wèlverzorgde bladzijden.

Het gemis aan critiek bij de compilatie is in de kaarten nog hinderlijker dan in den tekst. Wie erop let, ontdekt bijvoorbeeld al heel spoedig gevallen, waar de geodetische bepaling van éézelfde punt op twee kaarten onderling verschilt, en niet zoo weinig. Blaeu's karteeringen van aaneengrenzende landstreken blijken, op dezelfde schaal herleid, veelal niet aaneen te sluiten. Men ziet dit verschijnsel al bij oppervlakkige vergelijking van de kaarten der Nederlandsche gewesten. Heel sterk is het bij de Overijselsch-Drentsche grens; het verschil tusschen de kaart van Ten Have en die van Pijnacker is daarin bepaald stuitend. Wie er de hedendaagsche kaart naast legt, ziet terstond, dat het gelijk in alle opzichten bij Ten Have is. Deze heeft blijkbaar de plaatsen van alle torens, kasteelen en andere voorname punten zijner provincie door hoekmeting bepaald en daartusschen het verloop der wateren, wegen, grenslijnen en terreinveranderingen met zorg geteekend; Pijnackers kaart van Drente is slechts een vlotte, oppervlakkige schets, waarvan de hoofdlijnen aan oudere kaarten zijn ontleend en waarin van eigen plaatsbepalingen geen sprake is.

Het is nu duidelijk, hoe het komt, dat de verzamelkaarten in Blaeu's atlas doorgaans aan véél oudere voorbeelden zijn ontleend; duidelijk ook, dat zijn werk geen groote blijvende waarde kon hebben. Het is een oncritische compilatie, een bundel zonder innerlijke eenheid, die zich tegenover de producten van de systematische kartografen der komende Fransche school niet kon handhaven. Door den prijs was Blaeu's Groot Atlas al van den aanvang af een werk voor weinigen geweest; nu het in wetenschappelijk opzicht al zoo spoedig achterhaald en verouderd was, werd het een werk voor bibliophielen, niet meer voor geografen.

Men begrijpt dan ook, dat de historici der kartografie niet veel goeds hebben te zeggen over Blaeu's Atlas, en in het algemeen over de Hollandsche atlassen van de 17e eeuw. Sommigen hebben zelfs in hun ijver deze geheele Hollandsche kartografische school als onzelfstandig en voor de wetenschap zonder belang gedoodverfd. Dat is nu óók weer overdreven. Het eigene en kranige werk der detailkaarten op groote schaal, waarin het 17e-eeuwsche Holland zoo vruchtbaar was, komt in de verzamelatlassen niet tot zijn recht. De groote wandkaarten der Hollandsche waterschappen, prachtstukken als b.v. de kaart van de Beemster door Van Berckenrode, waren voor gebruik in beperkten kring bestemd en vonden geen markt in het buitenland; men kan ze nog slechts in Holland zelf goed leeren kennen.

Maar het dient erkend, dat de kartografische behandeling der landstroken buiten de Hollandsche invloedssfeer in de Hollandsche atlassen weinig zelfstandigheid vertoont. In een tijd, die het auteursrecht in het algemeen niet kende, hebben ook de compilatoren dezer werken zich in hoofdzaak tot het bijeenbrengen en pasklaar maken van allerhande beschikbaar materiaal beperkt, in opdracht van uitgevers, wien het commercieele belang als het eerste gold. De ruimheid van het wetenschappelijke geweten van Willem Janszoon Blaeu is reeds door zijn biograaf, Baudet, opgemerkt en bewezen; den zoon Joan, den uitgever van den Grooten Atlas in zijn definitieven vorm, moet deze ruimheid in niet mindere mate eigen zijn geweest.

Wie het werk ten volle, ook in zijn gebreken, wil begrijpen, moet iets van de ontstaansgeschiedenis weten. Zonder vóórhistorie is een uitgave als deze ondenkbaar.

De eerste stoot aan de Nederlandsche atlasproductie is gegeven door Ortelius en Mercator; Ortelius, de algemeen-ontwikkelde handelaar en verzamelaar met ruime belangstelling: zijn uitgave, het 'Theatrum', een compilatie op breede basis; Mercator, de beroeps-geograaf en kartograaf, man van groote vakkennis, vruchtbaar in origineele ideeën: Mercators 'Atlas' (waarop deze naam het eerst in overdrachtelijken zin is toegepast), een doorwrocht werk, vrucht van studie en van critisch inzicht. Zoo voortreffelijk als de persoonlijke verhouding Mercator-Ortelius sedert Mercators verblijf te Antwerpen was, zoo vullen ook het Theatrum en de Atlas elkander aan.

Geruimen tijd beheerschten deze twee standaardwerken met elkaar de markt. Voor een nieuwen atlas ernaast was geen ruimte; economisch kon zulk een onderneming vooreerst niet slagen. De koperplaten in het bezit der erven Mercator-Hondius vertegenwoordigden een belangrijk kapitaal; wie daarover beschikte, had een zeer grooten voorsprong op den concurrent, die zich alles nieuw moest verschaffen.

Zoolang de erven Mercator-Hondius zich tot 't uitgeven van Mercator-Ortelius beperkten, stond er geen mededinger op. Hondius' concurrent en buurman op het Damrak, Willem Jansz. Blaeu — kaart- en globe-maker, uitgever en drukker —, beperkte zich er aanvankelijk toe om, evenals b.v. Claes Jansz. Visscher, van tijd tot tijd nieuw-bewerkte kaarten los uit te geven, zonder deze te bundelen; reeds in 1608 verschenen zulke losse kaarten bij hem. Maar nu achte Hondius-Janssonius in 1630 de tijd gekomen om een 'supplement' op zijn, inderdaad verouderende, atlas-uitgave in 't licht te geven. Hij zal er spijt van gehad hebben, want hierdoor wees hij den weg aan zijn concurrent. Tot het publiceeren van een geheel eigen atlas waren Blaeu's aspiraties nog niet gestegen; maar

aan 'supplementen' kon hij meedoen. In 1631 al kwam hij voor den dag met een 'Appendix theatri Ortelii et atlantis Mercatoris' en verzuimde niet om in de voorrede van dat werk de uitgave van Mercator-Hondius-Janssonius naar zijn beste krachten zwart te maken. De bureu hadden elkaar al jaren lang met concurreerende uitgaven op zeevaartkundig gebied bestookt; nu werd de strijd, waaruit het huis Blaeu tenslotte als winnaar zou komen, op het terrein der atlassen overgebracht. Plagiaat, wederzijdsche onderhuring van graveurs – men kan zich de weinig fraaie wapens voorstellen. De jacht om den concurrent voor te komen, om telken jare vóór de Frankfurter missen (voor boeken destijds de wereldmarkt) maar weer betere, grootere uitgaven dan die van den ander in gereedheid te hebben, bracht de atlassen der beide huizen in korte jaren tot ongezone opzwellling.

Bestond Blaeu's 'Appendix' van 1631 uit één band met 100 kaarten, zijn 'Theatrum' van 1635 bevat 207 kaarten in 2 banden, bewerkt als een zooveel mogelijk volledige atlas, met navolging van de oude Ortelius- en Mercator-kaarten waar het eigen materiaal te kort schoot, en uitgegeven niet slechts met Latijnschen tekst, maar ook in Nederlandsche, Hoogduitsche en Fransche bewerkingen. In 1640 zijn er al 3 deelen; van 1644 af verschijnen supplementen. De nieuwe, eveneens viertalige uitgave van 1649–1655 is in 6 deelen; het sluitstuk eindelijk, de 'Groote Atlas', beslaat in de Latijnsche uitgave (1662) 11 deelen, in de Nederlandsche (1664–1665) 9 deelen, waaraan als 10e en 11e deelen dan vaak 't Tooneel der Steden van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden is toegevoegd. De Fransche en Spaansche uitgaven van deze laatste bewerking dienen nog slechts pro memorie vermeld.

Janssonius' atlas heeft het omstreeks denzelfden tijd ook tot 10 deelen gebracht; de inhoud ervan verschilt niet zooveel van die van Blaeu's Grooten Atlas, doch de gebreken van beide springen hier wat meer in het oog en de uitvoering is minder rijk. Het laatste schijnt wel de beslissende factor ter verklaring van het feit, dat Janssonius' atlas tegenwoordig vrijwel onbekend is, terwijl die van Blaeu steeds een, zij 't niet steeds gelijke, reputatie heeft kunnen handhaven. Vooral in oudere drukken echter is de Hondius-Janssonius volstrekt niet de mindere van de Blaeu.

Het schijnt me dan ook ten onrechte, dat de speciale kennis van den ouden Willem Janszoon Blaeu, den stichter van het huis, zoozeer met zijn atlassen in verband wordt gebracht. Zeker, hij is een van de – vele – leerlingen van Tycho Brahe op Hven geweest; hij heeft een graadmeting verricht, die helaas niet gepubliceerd en ons slechts uit indirecte gegevens bekend is; hij was aangewezen als kaartmaker der Oostindische Compagnie en heeft meermalen technische opdrachten van de Staten Generaal uitgevoerd – maar van dat alles is in den atlas niets te bespeu-

ren. Zijn persoonlijke kennis en neiging zal op de richting van zijn uitgeverij stellig invloed gehad hebben, maar verder ging die invloed dan toch niet. Hoe zou ze ook? Wie veronderstelt, dat het hoofd van zulk een omvangrijk bedrijf zich persoonlijk met het bewerken of zelfs met het herzien van al zijn – zéér talrijke – uitgaven bezig had kunnen houden, kan door den atlas zelf uit zijn droom worden geholpen. Blaeu had zelf een graadmeting verricht? Op zijn kaarten neemt hij de geodetische bepalingen van anderen zonder critiek over. Blaeu kende de theorie en de praktijk van wis- en sterrekunde en van landmeten? Dat heeft hem dan niet belet, om zonder veel schifting het materiaal te aanvaarden, dat hij kreeg en zooals hij het kreeg. Blaeu was kaartmaker der V.O.C.? Een benijdenswaardige positie voor een kaartuitgever, maar waaruit blijkt, dat hij ze benut heeft?

Bovendien: Willem Jansz. overleed in 1638; zijn zoons Cornelis (gest. 1646) en Joan (gest. 1673), die na hem de zaak dreven, hadden, voor-zoover ons bekend, geen speciale geografische of kartografische ontwikkeling. En naarmate Jan op den maatschappelijken ladder steeg, vroedschap, schepen van Amsterdam werd, zal hij zijn bedrijf meer en meer aan ondergeschikten hebben overgelaten. Toch valt juist in dien tijd de eindontwikkeling van den Grooten Atlas.

Men kent de uiterlijke omstandigheden, die een eind aan de publicatie van Blaeu's atlassen maakten en de verdere ontwikkeling (wie weet, verjonging?) ervan hebben belet: de dood van Joan Blaeu in 1673, voorafgegaan door den brand in zijn drukkerij bij de Nieuwe Kerk (23 Febr. 1672). Er waren er onder de rechtzinnige tijdgenooten, die in dezen brand een straf des hemels zagen; het was niet onbekend gebleven, dat vele Katholieke werken, onder gefingeerde adressen verschenen, in werkelijkheid bij Blaeu waren uitgegeven, en de juist begonnen uitgave der Acta Sanctorum was een zeer in het oog loopend feit. Anderzijds bleek Joan's zoon, die stadssecretaris was geworden, niet geneigd tot het voortzetten der zaak. Het uit den brand geredde en in andere magazijnen der firma bewaarde materiaal – de groote meerderheid, zoo het schijnt – werd door de erven in vijf venduties verkocht; de koperplaten van Blaeu's kaartbladen kwamen in andere handen en werden, met of zonder Blaeu's naam, in telkens slechter staat en steeds meer verouderend, nog lang nadien gedrukt en verkocht; doch tot een geheel, dat ook maar in de verte met den Grooten Atlas te vergelijken zou zijn, konden ze niet meer worden vereenigd.

De globes, de kaarten, de atlassen der Blaeu's zijn, wat den wetenschappelijken inhoud aangaat, goede, prachtige producten van hun tijd, doch steken niet daarboven uit; baanbrekend, 'epochemachend' werk is uit